

ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

Վերջին տարիներս շատ յօգուածներ են տպուել մեր լրագիրներում այս վերնագրի ներքոյ. իսկ անցեալ տարի մի ամբողջ գիրք լոյս տեսաւ (տպ. Մոսկուայում, գինը 1 ռ.), որ թէպէտ համեստաբար «համառօտ ակնարկ է անուանում հեղինակը՝ Արիստակէս արքեպիս-ոպոս (Սեղրակեան), բայց բաղկացած է 219 ոչ փոքրագիր էջերից: «Ջգաստութիւն, ուղղութիւն և անկեղծութիւն» — բազմանշանակ բառերով է վերջանում այս գիրքը, և նորոտ ճակատը զարդարում են ներսէս Լամբրոնացու խօսքերը. «Ո՛չ խօսիցիմք — զկոփանս անձին նախապատուեալ, և զփառս ո՛չ բնաւ» և այլն: — Քիչ է պատահում հարկաւ, որ մի քարոզի կամ ճառի միակ գեղեցիկ մասը բնաբանը լինի: և գրքերի համար է՛ս սոսուած անշուշտ ան տառ, թէ ամեն ինչ լաւ է, երբ վերջը լաւ է. բայց որ մի գրքի բովանդակութիւնը ո՛չ միայն անհամաձայն, այլ կարող ենք ասել ուղղակի ծաղր լինի սկզբում և վերջում այդպէս հանդիսաւոր կերպով քարոզած սկզբունքների դէմ՝ այդ արդէն բաւական աչքի ընկնող երևոյթ է, և յատկապէս այդ կէտի վերայ կարեւոր ենք համարում դարձնել ընթերցողի ուշադրութիւնը: Ի. դարի համար զգաստութիւն ու խտել հրաւիրում է այստեղ մի եկեղեցւոյ պաշտօնեայ, ու մոռանալով իւր սրբազան կոչումը, իւր արքեպիսկոպոսական աստիճանի հետ կապուած մեծ պատասխանատուութիւնը, իւր հասարակական բարձր դիրքը՝ քահանայական խնդրի պատուական գրուածքի

Կէսից տւելին նուիրել է ԺԹ. դարի իւր անձնական
 հաշիւները մաքրելու, մանր կրքերի բաւականութիւն
 տալու — հին լուացք լուալու: Ուղղութիւն է քարո-
 զում նա, որի գրեթէ իւրաքանչիւր խօսքի տակ, մի
 յետին միտք տեսնել կարող է, որ այնպէս նպատակա-
 ւոր կերպով ընտրութիւն անել գիտէ խնդրի պարզա-
 քանութեան համար յառաջ բերած անձերի և փաստե-
 րի մէջ: Անկեղծութեամբ է խօսում ս. Արիստակէս
 (արք) եպիսկոպոս Սեդրակեանը: — Եւ որ գլխաւորն է՝
 նա խօսում է «աշխարհայեցողութեամբ», «զկռփանս անձին նախապա-
 տուեալ, և զփառս ոչ բնաւ». «ամէն վտանգ աչքի տակ
 առնելով խօսում է մի մեծաւորի դէմ, որ պատժել չը
 գիտէ. «ապօրինի» է անուանում մի ուրիշ մեծաւորի
 կարգադրութիւնները, որ մեռած է. այսպէս, առակ
 նշաւակի է դարձնում մի կենդանի աստիճանակցի, որ
 աչքից ու մտքից հեռու մի վանքի վանահայր է: Սա-
 կայն Սրբազան հեղինակի քաջութիւնը նորանով չէ
 միայն նշանաւոր, որ նա ապահով է զգում իրեն ամեն
 տեսակ «կռփանք»ից, այլ և որ պարզ կերպով նախա-
 տեսնում է, թէ որպիսի փառքի պէտք է արժանանալ
 իւր համարձակաբօսութեան համար՝ ոչ լիրաւի անմի-
 ջական իշխանաւորների և կարգակիցների կողմից, ո-
 րոնց տուած պատիւն էլ արհամարհում է նա, պար-
 տաւանքն էլ. հրապարակի վերայ փառք բաժանողը ներ-
 կայ լուսաւորեալ դարում ուղիշներն են, և լուսամիտ
 սրբազանը գիտէր անշուշտ, որ իւր նման ազատախօս-
 ների մի ամբողջ բանակ արձագանգ կտայ իւր սաս-
 ներին, որ ազատախօս մամուլը բարձրագոյ փողերով
 Կհռչակէ իւր անունը, իւր քաջութեան և համարձակ
 խօսքի համբաւը Գովհասեան լեռներից սկսած մինչև
 Բոսփորի ափունքը... և այդ ամեն հակառակ ձայն
 խլացնող աղաղակի մէջ ամենքը կմոռանան, թէ որպի-
 սի եղակի քաջութեան համբաւ փաստակեց Սրբազանը
 սորանից 17 տարի առաջ, երբ պինդ նստած էր Տրփ-
 խիսի առաջնորդական աթոռի վերայ, թէ որպէս օրի-
 նակելի քաջ հովիւ է հանդիսանում նա այժմ ևս ա-
 մեն անգամ՝ Արմաւրից մինչև Թուրքեստանի հեռաւոր

կողմերը ցրուած իւր հօտի համար, երբ իրական «կռփանք»ի ամենափոքր երկիւղը կայ, երբ քաջ գործ է պահանջուում քաջ խօսողից:

Թող ներէ ընթերցողը, որ ըստ երևութին շեղուում ենք մեր խնդրից և գերքը թողած հեղինակի անձն ենք քննադատութեան առարկայ դարձնում. մի վարձու՛նք, որ աններելի պէտք է համարուէր, եթէ նորա անձը իւր գրուածքի մէջ ևս բուն կենդանուն չլինէր, որի շուրջը դառնում է ամեն ինչ: Յիրաւի, ինչ է այս գրուածքի իսկական նպատակը, եթէ ոչ այն, որ նա ինքը փոքր ինչ քողարկեալ կերպով բացատրում է արդէն երկրորդ երեսում:

Քահանայական խնդիրը եկեղեցու գոյութեան խընդիրն է. այդ կարևոր խնդրի լուծումը գտնուում է բացառապէս հոգևոր Բարձր Իշխանութեան ներկայացուցիչների ձեռքում, որոնք առանց բացառութեան ի չարն են գործ դրել իրենց «բազան իրաւունքը, և վերջին մի քանի տասնեակ տարիների ընթացքում միայն մի բողոքող է եղել նոցա դէմ՝ մի փայլուն աստղ Հայոց հոգևոր եկեղեցական կեանքի մութ հորիզոնի վերայ, որ և ահա հանդէս է գալիս այդ մթութեան մէջ լոյս սփռելու, իւր բողոքները յառաջ բերելու և ցոյց տալու, թէ ինչ զեղծումների դէմ է բողոքել և ինչպէս: Եւ ապացուցանում է այդպիսով ինչ որ կամենում է ապացուցանել. այսինքն թէ՛ Ներսէս կաթողիկոսը, որ Ներսիսեան դպրոց է հիմնել, Գէորգ կաթողիկոսը, որ ճեմարան է հիմնել, նոցա յաջորդ միւս հայրապետները, որոնք նոյնպէս դպրոցներ են հիմնել, անձամբ կամ իրենց ձեռքի տակ՝ կրթուած հոգևորականների ամբողջ սերունդներ պատրաստել՝ ոչինչ չեն արել քահանայական խնդրի լուծման համար, այլ միայն ուղղակի կամ կողմնակի կերպով նպաստել են զեղծումների մնայուն և բազմաաւելուն. իսկ ինքը՝ Արիստակէս (արք)եպիսկոպոս, որ ձեմարանից, Ներսիսեան և այլ դպրոցներից ելած քահանաներ է պահանջում՝ դորանով արդէն խիստ մեծ գործ է կատարում, հետեւաբար և ներկայանում է իբրև միակ յուսալից անձը,

որ կարող է Հայոց եկեղեցու գոյութեան հետ այնպէս
սերտ կապ ունեցող քահանայական խնդիրը լուծել,
յաճախակի, մասնաւորապէս վերջին կաթողիկոսական
ընտրութիւնների ժամանակ բռնուն կերպով արտայայ-
տուած և ի դերեւ ելած յոյսերն այս նկատմամբ իրա-
կանացնել: Բայց երբ այս բոլորն իբրեւ հալած իւր է
ընդունուած, ծափահարութեան և գովասանքի արժա-
նանում մենք ի խորոց սրտի վրդովուած ենք և զայ-
րանում. որովհետեւ այսպիսի երեւոյթների մէջ տեսնում
ենք մեր հասարակութեան սեւ սպիտակից զանազա-
նելու անընդունակութիւնը, որովհետեւ մտածում ենք՝
այնտեղ, ուր ամեն փայլուն բան ոսկու տեղ է գնում,
դատարկ փըուն խօսքեր համեստ գործից աւելի գնա-
հատում, հոսանքի հետ գնալը քաջութիւն՝ խաւար
մտքերով յանուն լուսոյ ճառաբանելն իսկական լուսա-
ւորութիւն համարուած՝ ոչ քահանայական և ոչ ուրիշ
որ և է լուրջ խնդիր ուղիղ լուծումն կգտնէ. ոչ ճշ-
մարիտ լուսաւորութեան համար ասպարէզ կայ, ոչ
ազնիւ, անկաշառ գործունէութեան համար: Ներ-
կայ գէպքում վրդովեցուցիչն այն չէ միայն, որ
գաղափարական պատկերի ներքոյ անձնական մի-
տումներ են յառաջ քշուած, որ նպատակը կողմնակի
լինելով՝ փաստերի ընտրութիւնն ու լուսաբանութիւնն
ևս միակողմանի է և ուրեմն իսկական արժէք ունե-
նալ չի կարող երեւոյթի ուսումնասիրութեան համար,
այլ որ իրօք ոչ մի գաղափար չկայ էլ մէջ տեղ, կար-
ծեցեալ գաղափարը մի հանրածանօթ ստուեր է միայն
և զեղծումների այն նկարագիրը, որ հեղինակը դնում
է մեր առաջ՝ ոչինչ նոր բան չէ ասում: Ի՞նչ է նորը.
մէթէ այն, որ մեր քահանաները տգէտ են, և տգէտ,
իրենց կոչման բոլորովին անհամապատասխան, մարդիկ
մինչև այսօր էլ միջոց են գտնում հոգեւորական ասպա-
րիզի վերայ ելնելու: Բայց հին, շատ հին ու անշափ
անգամ կրկնուած երգ է այդ, և չէ որ Սրբ. հեղե-
նակը ինքն է ասում, թէ դեռ «60 — 61 թուականին
Մ. Նալբանդեանցն էր գրում Տ. Մատթէոս կաթողի-
կոսին. Առ մեզ առ ամենայն կացութիւն անպիտան՝ պի-

տանի համարի առ հոգևորականութիւն»։ Այդ խօսքերը վաղուց արդէն առած դարձած՝ բերնէ բերան է անցնում և հայոց ազատ ժողովրդական եկեղեցւոյ ամեն մի զաւակ՝ աշխարհական լինի թէ հոգևորական, լսել ու կրկնել է այն անշուշտ հաղար. անգամ, անհոգ արհամարհանքով, առանց հաշիւ տալու իրեն, թէ որպիսի դատապարտութեան վճիռ է կարգում իւր գլխին։

Ի՞նչ է պարզուամիտ ուրեմն և ո՞ւր համար գրել կարդալ չիմացող քահանաների և անարժան ձեռնադրութիւնների նորանոր պատմութիւններ անելով։ Ուրիշ էր հարկաւ, եթէ ներկայ գրքի հեղինակը տիրող չարիքի իսկական արմատները երևան հանած և նորա առաջն առնելու համար ուղիղ միջոցների ցոյց տուած լինէր։ Արեւ է նա այդ. ո՛չ, նա միայն ճիգ է թափել ամբողջ մեղքը «հոգևոր բարձր իշխանութեան ներկայացուցիչների» վերայ բարդելու, ժողովուրդին՝ աշխարհական դասին որ և է մեղադրանքից ազատ ներկայացնելու. լաւ իմանալով, որ ինչպէս առհասարակ ամեն ամբոխ, այնպէս և մեր ընթերցող ամբոխը սիրում է հաճոյական խօսքեր լսել իւր՝ և նախատինք իւր առաջնորդների, մասնաւորապէս հոգևոր բարձր իշխանութեան ներկայացուցիչների հասցէին, և աւելի կզուարճանայ, երբ այդ արդէն չափազանց սովորական դարձած նախատինքը թափույն այս անգամ ինքը հոգևոր բարձր իշխանութեան մի ներկայացուցիչ է։ Բայց մենք ամենևին չենք զուարճանում, մանաւանդ նորա համար, որ այդ հոգևորականը իւր կարգակիցների մեղքից իրեն բաժին չի վերցնում, այլ մնում է իբրև մի փայլուն բացառութիւն։ Մենք չենք ուրանում, որ նա բացառութիւն հղել է. թէպէտ փաստաթղթերով ապացուցանել կարելի է, ասում են, որ նորա Տփլիս առաջնորդ գնացած ժամանակ 1883 թ.-ին այնտեղի 60 քահանաներից ո՛չ թէ 4-ն էին միայն ներս. դպրանոց աւարտած, ինչպէս ինքն է ասում, այլ ճիշտ 17 հոգի, և որ նա միմիայն Տփլիսում անձամբ կամ ուրիշի ձեռքով 14 տղէտ, ո՛չ մի տեղ ուսում չաւարտած՝ մի քանիսը նոյն

իսկ անգրագէտ քահանաներ է ձեռնադրել. բայց մենք այդ փաստերին ևս առանձին կարևորութիւն չենք տալիս և ընդունում ենք, որ նա աշխատել է միշտ կրթութեամբներին յառաջ քաշել, ուսումը քահանայ ձեռնադրուելու համար իբրև անհրաժեշտ պայման ցոյց տալ և պահանջել: Ինչ է հետևում դորանից: Եթէ այս գրութեանը ոգուն, հեղինակի բռնած ընդհանուր ուղղութեանը և պատճառաբանութեան եղանակին նայենք, պէտք է ասենք, որ նա առանձին նշանակութիւն է տալիս ուսման ո՛չ այնչափ խորին համոզմունքից դրդուած, մի ներքին կարևորութիւն տեսնելով նորա մէջ, առանց որի հոգևոր կոչումը իւր նպատակին չէր հասնի, այլ որ մեր լուսաւորեալ դարի պահանջն է այդ և իրեն՝ լուսամիտ Սրբազանին վայել է այդպիսի պահանջ դնել. դորանով է արժանանում նա լուսամիտների յարգանքին և գովութեանը: Ապա թէ ոչ դժուար պէտք է լինէր մեզ բացադրել՝ ինչո՞ւ նա երկար ու բարակ խօսելով հոգևորականի պահանջուած արժանիքների մասին՝ ի վերջոյ իբրև չափ այն է միայն ընդունում, թէ արդեօք դպրոցի ո՞ր դասատանից է ելել: Նորա ներկայացրած գիւղական ինքնուս քահանայի տիպարը մանաւանդ, «որ նա քիչ ու շատ հետաքրքրուի լրագրութիւնով ու պահանջ զգալ կորդալու և հետեւելու ժամանակակից հասարակական կեանքի ընթացքին» կասկած չի թողնում այլ ևս թէ ի՞նչ բանի համար ամենից աւելի հարկաւոր է քահանայի ուսումը. անշուշտ լրագիր կարգալու՝ զարգանալու և ուրիշներին զարգացնելու համար. մօտաւորապէս այդ իմաստով էլ բացադրում է նա քահանայի կոչումը:

Մեր եզրակացութիւնը Արիստակէս Սրբազանի գրքի մասին այս է: Ճշմարտութիւններ, որքան և հին կամ ծանօթ, կան այստեղ. բայց ճշմարտութիւնը պարզելու և առաջը դրած խնդիրը լուծելու չեն նպաստում. որովհետև ճշմարտութեան ոգուց չեն բղխում և բացարձակ ճշմարտութիւնը չէ այն չափը, որով կշռուում են դժուար փաստերը: Ճշմարիտ է, որ մեր դարում անբաւ զեղծումներ են կատարուել քահանա-

յական խնդրի շուրջը. մենք աւելին կասենք. այնչափ մեղք է դիզուել այստեղ, որ եթէ մեր ժողովուրդը ուրիշ մեղք իսկ չունենար, այս միայն բաւական էր, որպէս զի մենք բոլորս մէջը խեղդուէինք: Բայց ուղիղ չէ, թէ այս մեծ չարիքի առաջն առնելու համար հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութեան կողմից ոչինչ չէ եղել. չարիքի առաջն առնող կանոնները, հրամանները, ճառերը չեն, այլ մարդիկ. իսկ մարդիկ պատրաստելու համար հոգեւոր իշխանութիւնը ջանք չէ խնայել. հոգեւոր կրթարաններ է հիմնել և մեծ զոհաբերութիւններով պահպանել, օտար կրթարանների օգնութեանն է դիմել՝ արել է յամենայն դէպս աւելի քան թէ ուրիշ մի հոգեւոր իշխանութիւն նման պայմաններում կանէր կամ անել կարող էր: Եւ արդիւնքը տեսնող աչքի համար այնչափ էլ չնչին չէ. մօտիկ տպագայում անշուշտ աւելի կերեւայ. այժմ սպասածի չափ աչքի չընկնելուն պատճառները շատ բարդ են. ո՛չ մի վերանորոգում մի անգամից չի կատարուում, իսկ հոգեւոր վերանորոգումը, մանաւանդ այնպիսի պայմանների մէջ սկսուած, որպիսիք մեր երկիրն ու եկեղեցին էին ներկայացնում տնցեալ դարի սկզբներին՝ շատ աւելի երկար ժամանակի է կարօտում, քան մենք սովորաբար ենթադրում ենք: — Ճշմարիտ է, որ տգէտների ձեռնադրութիւնը մեր ժամանակ (իսկապէս և ո՛չ մի ժամանակ) ոչ մի փաստով արդարացնել չի կարելի. ո՛չ նորանով, որ տգէտները բարեբարոյ են լինում, որովհետեւ նոքա սովորաբար խիստ կասկածելի վարքի տէր են. և ոչ առաքեալների տգիտութեամբ, որովհետեւ առաքեալները երբեք մեր կարծած տգէտներ չեն եղել. եթէ գրադիտութիւնն է գիտութիւն համարուում, նոքա հստակապէս բոլորեքեան գրել կարգալ գիտէին, փոքր հասակից ի վեր ամեն շաբաթ ժողովարանում Ս. Գիրք էին լսել և ապակեանքի դպրոցում, մանաւանդ թէ Երկնաւոր Վարդապետի մօտ ձեռք էին բերել ամենամեծ հմտութիւն իրենց ապագայ կոչման համար. իսկ նոցանից մէկը, Պօղոս, որ ամենայայտնին է մեզ՝ իւր ժամանակի ամենամեծ գիտնականներից պէտք է լինէր: Ճշմարիտ է

նաև, որ եթէ գոնէ վերջին տասնետկ տարիներում ձեռնհաս իշխանութեանց կողմից ամէն ջանք գործ դրուէր, կամ գործ դուրի ալսուհետև, կարելի կլինէր բազմաթիւ ճեմարանաւարտ և դպրոցաւարտ քահանայներ ձեռնադրել ոչ միայն քաղաքների և մեծ գիւղերի, այլ և երբեմն ամենայեւորնկած գիւղերի համար, ուր ամենից աւելի կարիք կայ: Բայց ճշմարիտ չէ, թէ ձեռնհաս իշխանութիւնն այս դէպքում միայն Հոգեւոր Բարձր իշխանութիւնն է: Ծշմարիտ չէ, թէ մեր ունեցած ուժերը այժմէն իսկ եկեղեցւոյ կարիքներին գոնէ մօտաւոր չափով բաւականութիւն կտային. և միւս թեմերի համար էլ ուսումն. քահանաներ գտնելը նորնչափ դժուարին կլինէր, որչափ Ռուսաստանի և Տփլիսի թեմերի համար: Ծշմարիտ չէ. թէ ուսում առած քահանաներին բազմամարդ ծուխերով և ուռճկով նիւթապէս ապահովեն ու արտօնեալ դիրքի մէջ դնելը ամեն խոշընդոտ կվերացնէր նոցա առջևից: Փորձը քանիցս անգամ ցոյց է տուել, որ նոյն իսկ այն տեղերում, ուր թէ նիւթական ապահովութիւն, թէ պատուաւոր դիրք, թէ ազատ ընտրութիւն անելու բոլոր միջոցները կան՝ դժուար է լինում արժանաւոր քահանաներ գտնել. ինչիցն է: Այդ հարցին պատասխանելու համար պէտք է նախ ի նկատի ունենալ, որ «արժանաւոր» խօսքը շատ սահմանափակ, պայմանական մտքով է գործածած՝ այստեղ. իսկապէս արժանաւոր, իրենց կոչման համար պատրաստուած քահանայացուներ մենք գրեթէ չունինք. ճեմարանաւարտներն ու դպրոցաւարտները միայն նորա համար արժանաւոր պէտք է համարուին, որ ընդհանուր առմամբ եղածներից աւելի լաւ կլինեն և աւելի կընտելանան ու կյարմարուեն իրենց կոչման, քան նոյն իսկ իրենք սկզբում կարծում են. նոքա մի ներքին մղում դէպի այդ կոչումը չեն զգում: Հարկն է սովորաբար ստիպում այն ընտրել: Եթէ ուրեմն հարկի ստիպումը շատ ծանր չէ, ինչո՞ւ պէտք է լանձն առնեն նոքա մի կոչում, որ թէև գաղափարով բարձր, իրօք ամենաանարգն է համարւում մեր մէջ, յատկապէս

այն տեղերում, ուր նիւթական ապահովութիւն և պատուաւոր դիրք կայ քաղաքներում և մեծ գիւղերում։ Առաջին անարգողը հէնց այդ կենդրոններում ժողովուած քնաբէութիւնն են՝ նոյն այն մարդիկ, որոնք ամենից շատ են խօսում կրթուած քահանաներ ունենալու կարիքի մասին։ Նոքա պահանջում են կրթուած քահանաներ, բայց անարգում, ծաղրում են և մեր դպրոցներից վերացնել են ճգնում այն կրթութիւնը, որ միայն կարող է հասկանալի և ցանկալի դարձնել հոգեւոր կոչումը։ այդ դպրոցներում կրթութեան նշանակում են փրկարարներ և հալածում որչափ կարող են։ Համարում են և հարամ անում նոյն իսկ այն հոգեւորականների կերած իւրաքանչիւր պատառ հացը, որոնք թէ հարկաւոր չափով ուսում են ստացել և թէ պահանջից աւելի մեծ գործ են կատարում։ արհամարհում են վերջապէս և առ ոչինչ համարում այն, ինչ որ հոգեւորականի կոչման իսկական բովանդակութիւնը պէտք է կազմէ։ Իսկ հրապարակի վերայ չկան այնպիսի գաղափարական երիտասարդներ, որոնք այս արհամարհանքն ու անարգանքն արհամարհեն, սրբազան ոգեւորութեամբ լեցուած եկեղեցւոյ սպասաւորութիւնը լանձն առնեն՝ ոչ լանուռ սնտոի մեծութիւնների, այլ լանուռ Քրիստոսի, լանուռ ճշմարտութեան աւետարանի։ Չկան, և նոցա հանդէս գալուն մեծապէս արգելք են լինում իւրիքի ալլոց այնպիսի երեւոյթներ, ինչպէս է Արիստակէս (արքեպիսկոպոս Սեդրակեանի քահանայական խնդիրը։

Սեւ Մարգը:

